

KATARZYNA WASZCZYŃSKA
Katedra Etnologii i Antropologii Kulturowej
Uniwersytetu Warszawskiego

TERRA INCOGNITA¹

„Białoruś. Co czyta o niej Jaś i co będzie potem wiedział Jan? Dokładnie nic, niczym o Papuasach w Nowej Gwinei... Najogólniej mówiąc, jest to zasługa rosyjskiego imperializmu i polskiego etnocentryzmu”. Te przekorne słowa Sokrata Janowicza² stały się jedną z inspiracji dla badań etnologicznych prowadzonych od wiosny 1996 do jesieni 1997 r. na Białorusi przez grupę sześciu studentów z Katedry Etnologii i Antropologii Kulturowej UW. Studenci brali udział w badaniach w ramach laboratorium pt. „Identyfikacja narodowa, etniczna, wyznaniowa, społeczna – Białoruś”, należącego do szerszego projektu „Stosunki etniczne”, finansowanego przez grant KBN-u, kierowanego przez dr. hab. prof. UW Lecha Mroza.

Nie były to jednak pierwsze zainteresowania warszawskich etnologów terenami leżącymi za współczesną wschodnią granicą Polski. KEiAK bowiem od 1992 r. prowadzi systematyczne badania państw byłego ZSRR sąsiadujących z Polską. Praca tej grupy była więc kontynuacją wcześniejszych wyjazdów badawczych.

Polem zainteresowań stała się zachodnia część Białorusi, a dokładnie zachodnia część obwodu mińskiego (obłasti mińskiej), okolice Nieświeża i Klecka³. Taki dobór terenu wynikał przede wszystkim z jego pogranicznego charakteru, wpływającego na zróżnicowanie etniczne, narodowe, społeczne

¹ Łac. ziemia nieznaną

² Sokrat Janowicz, *Terra incognita: Białoruś*, Białystok 1993, s. 5.

³ Badania prowadzono w następujących miejscowościach: w okolicy Nieświeża – (w dawnych zaściankach, a teraz wsiach połączonych z zaściankami) Kaczanowiczach (jeden i dwa), Dubiejkach (Wielkich i Małych), Siejłowiczach, Wuzance (Wielkiej i Małej), Nowosiólkach Nowych, Sławkowie, (dawnych wioskach i wsiach przyfolwarczych), Saskiej Lipce, Hanusowszczyźnie, Pietuchowszczyźnie, Rudawce, Nowosiólkach Starych, Pleszewiczach, (miasteczkach) Nieświeżu, Klecku, Snowiu i Łaniu; w okolicy Klecka – (wioskach i dawnych zaściankach) Babajewiczach, Kuchczycach, Kuchczycach – pasiołku, Czerwonej Zorze (d. Radziwiłłmontach). Rozmowy prowadzone były metodą „pogłębionego wywiadu”. Zebrano i opracowano ok. 250 wywiadów (złożone w archiwum KEiAK). Ponadto zbierana była dokumentacja fotograficzna, którą grupa wykorzystała do wystawy pt. „Oswojeni przez Białoruś” (25.09. – 9.11.1997 r.).

i religijne. Zamieszkują tu bowiem Polacy (stanowiący większość), Białorusini (w tym część Białorusinów przyjezdnych z Białorusi Wschodniej, głównie z terenów leżących niedaleko Czarnobyla), Rosjanie (przede wszystkim żołnierze i ich rodziny z miejscowego garnizonu), Cyganie (grupa około 30 rodzin Cyganów polskich i ukraińskich), Ukraińcy (przyjezdni), Tatarzy (spora grupa osiedlona pod Nieświeżem, mająca swój Związek w pobliskim Klecku), Żydzi (dokładnie 4 Żydówki, którym udało się przeżyć dzięki wyrzeczeniu się swojej religii na rzecz ideologii komunistycznej).

Na tym terenie żyją obok siebie następujące grupy wyznaniowe: katolicy, prawosławni, ewangelicy (popularnie nazywani baptystami) oraz muzułmanie. Wciąż wyraźny jest podział społeczny na szlachtę i chłopów (muzyków), na co bez wątpienia wpływa obecność w Nieświeżu pałacu Radziwiłłów, a w okolicach – byłych zaścianków zamieszkałych do tej pory głównie przez ludzi określających się jako Polacy. Należy podkreślić, że o wyjątkowości tego terenu stanowią nakładające się aspekty: historyczny – przez łączenie wpływów zachodnich i wschodnich (10 km na wschód od Nieświeża przechodziła granica ustalona w traktacie ryskim z 1921 r., dzieląca Białoruś na Zachodnią i Wschodnią, co potwierdzało wcześniejsze strefy wpływów zachodnich – Rzeczypospolitej potem II Rzeczypospolitej i wschodnich – Rosji carskiej i sowieckiej) i współczesny – położenie w centrum Białorusi, w rejonie centralnym, mińskim. Z tego współlistnienia wynika między innymi posługiwanie się przez rozmówców dawną (pochodzącą z dwudziestolecia międzywojennego) terminologią administracyjną. Rozmówcy podkreślają fakt przynależności Nieświeża do Białorusi Zachodniej. Związane jest to z oceną mieszkańców Białorusi. I tak: tym zachodnim przypisuje się cechy pozytywne, takie jak: pracowitość, wysoka kultura osobista i edukacja, wschodnim zaś – cechy głównie negatywne: brak kultury, edukacji, pijaństwo, lenistwo. Funkcjonowanie (mimo zmian administracyjnych wprowadzonych na Białorusi po II wojnie światowej) podziału na Białoruś Wschodnią i Zachodnią w świadomości jej mieszkańców uznane zostało przez studentów i przeze mnie jako prowadzącą grupę za ważne dla rozmówców, dlatego też to określenie obecne jest w pracach.

Grupa, której prace prezentowane są w niniejszym tomie „Etnografii Polskiej” zajmowała się jednym z ważnych elementów, wpływającym na świadomość jednostki i zbiorowości, a mianowicie identyfikacją⁴. Podstawowym celem grupy laboratoryjnej było: po pierwsze – odtworzenie funkcjonujących (dawniej i obecnie) obrazów grup narodowych, etnicznych, społecznych, wyznaniowych, jak i relacji między nimi; po drugie – zarejestrowanie zmian zachodzących w nich pod wpływem wydarzeń historycznych, sytuacji ekonomicznej, politycznej i kulturalnej Białorusi; po trzecie – poznanie stosunku do państwowości białoruskiej, do działań odrodzeniowych kultury i języka białoruskiego.

⁴ Rozumianą jako identyfikacja: z... i jako oraz tożsamość, za: A. Kłoskowska *Tożsamość i identyfikacja narodowa w perspektywie historycznej i psychologicznej*, „Kultura i Społeczeństwo”, nr 1: 1992, s. 131–141.

W ciągu 6 wyjazdów badawczych, co dało w sumie 11 tygodni pobytu w okolicach Nieświeża i Klecka, studenci starali się, w miarę swoich możliwości i umiejętności, poznać badaną przez siebie społeczność. By ją zrozumieć podejmowali te problemy, które sama im wskazała jako dla niej ważne. Jedną z takich podstawowych kwestii było zdefiniowanie określeń 'Polak' i 'Białorusin' oraz wskazanie cech charakterystycznych osób, które same siebie identyfikują z Polakami lub Białorusinami lub zaliczane są do tych grup przez innych. Ważne było także znalezienie różnic między tymi grupami. Ten problem opisał w swojej pracy Krzysztof Wittels. Bardzo często jednak rozmówcy mieli kłopot z jasnym określeniem swojej przynależności etnicznej czy narodowej. W takich sytuacjach odwoływano się do wyznania: katolickiego lub prawosławnego. W badanym terenie ma ono wciąż żywe odniesienia do stereotypowego łączenia katolicyzmu z wiarą Polaków i prawosławia – z wiarą „Ruskich” (Białorusinów). Rafał Sadowski zajął się rolą identyfikacji religijnej w kreowaniu stosunków między katolikami a prawosławnymi. Dopełnieniem stereotypu Polak–katolik, „Ruski”–prawosławny jest tutaj pamięć podziałów społecznych. Stąd dochodzi określenie: Polak–katolik–szlachcic i Białorusin–prawosławny–muzyk. Opisu klasowo różnej społeczności lokalnej, jej wzajemnych kontaktów i relacji międzyludzkich, podjął się Rafał Poborski. Amudena Rutkowska starała się sprawdzić, jaki wpływ na postrzeganie teraźniejszości i przyszłości ma świadomość historyczna. Z kolei Agata Biłas próbowała wyjaśnić, na czym polega rola języka jako czynnika ułatwiającego identyfikację i wpływającego tym samym na tożsamość jednostki. Szósta z prac poświęcona została Rosjanom. Agata Wierzbowska zastanawia się w niej na ile Rosjanie, nie uznawani na Białorusi za mniejszość, są dla jej mieszkańców „swoi” a na ile „obcy”.

Podjęte przez studentów tematy stanowią opis rzeczywistości, z którą zetknęli się podczas swoich badań. Czy jednak poznana przez nich Białoruś z okolic Nieświeża i Klecka przestała być *terra incognita*? Odpowiedzią na to pytanie są prezentowane artykuły.

KATARZYNA WASZCZYŃSKA

TERRA INCOGNITA

Summary

This is an introduction to the collection of students' essays which follow it in this volume. The essays result from the one and half year field studies, part of the curriculum of the students of the Department of Anthropology at the Warsaw University.

The students carried out their field research between spring 1996 and autumn 1997 in Belorussia (the localities of Nieśwież and Kleck), on the area of a considerable ethnic, social, national and religious differentiation.

The problems raised were: social images and cultural definitions of particular national, ethnic, religious and social groups. Their mutual relationships. Influence of the historical, economic,

political and cultural changes on social relationships and cultural constructs. The people's attitudes to Belorussian national revival, national language and culture.

The students went to the field six times, each of them had chosen a more particular subject of his/her studies and final paper. Krzysztof Wittels tries to analyse the local definitions of the terms 'the Pole' and 'the Belorussian'. Rafał Sadowski studied religious identities of the Roman Catholics and Russian orthodox living side by side on the studied territories and how the identities affect their mutual relationships.

Rafał Poborski concentrated on communities with a very peculiar social structure made up of separate "classes". Amudena Rutkowska focused her interest on the influence of historical consciousness on present attitudes. The subject of the work of Agata Biłas was language – its role in self-identification in multi-ethnic and multi-lingual areas. The sixth work concerns the Russians who are not considered national minority in Belorussia. The author, Agata Wierzbowska, puts the question to what extent they can be "strangers" in local communities.

Translated by Anna Kuczyńska-Skrzypek